

“ONA TILI VA O’QISH SAVODXONLIGI” DARSLARIDA MATNLARNI TAHLIL QILISH USULI ORQALI O’QUVCHILARNING NUTQINI O’STIRISH**Xo’jamberdieva Fotima Ne’matovna***Andijon davlat pedagogika instituti magistranti*

Annotatsiya: *Maqolada o’quvchilarning fikrlash doirasi, nutqiy kompetensiyasi, so’z, gap va matn o’qishga o’rgatish orqali o’quvchilar nutqini rivojlantirish haqida so’z boradi.*

Kalit so’zlar *nutq, nutqiy rivojlanish, savod o’rgatish davrida nutq o’stirish, harf, bo’g’in, tovush, gap, matn, ongli o’qish, so’z tarkibi, alifbe davri.*

O’qish darslarida o’quvchilar nutqini o’stirish, ularning tafakkur qilish faoliyatlarini kengaytirish orqali o’qilayotgan matinning mazmunini o’zlashtirish imkoni yaratiladi.⁴⁴

Badiiy matnlarni tahlil qilish usuli orqali o’quvchilarning nutqini o’stirish maqsadga muvofiqdir. Ma’lumki, so’zlashuv tili nutq o’stirishning dastlabki bosqichi hisoblanib, u asta-sekin takomillashib boradi. So’zlashuv tili esa o’qilgan matnlarni og’zaki hikoya qilishda namoyon bo’ladi. So’zlashuvga o’rganish barcha darslar jarayonida amalga oshadi, lekin o’qish darslari yetakchib ahamiyat kasb etishi kerak. Kichik-yoshdagi o’quvchilaridagi ma’naviy kamolot ona tili orqali mujassamlashadi. Ona tili shu jumladan, o’qish va nutq o’stirish ta’lim-tarbiya jarayonidagi eng muhim vositalardandir.

O’quvchilarning og’zaki va yozma nutqlarini me’yorlashda, ularning mutanosibligini ta’minlashda, milliy tilning tabiati va o’ziga xos xususiyatini belgilashda, ifoda va talaffuz qonuniyatlarini aks ettirishda ohangdorlik, ya’ni qiroat bilan o’qishning amaliy ahamiyatini o’stirish, adabiy til me’yori va mezonlariga rioya qilish, o’qish metodlarini takomillashtirish yo’llarini izlash va eng qulaylarini amaliyotga tatbiq qilish zarur.

Til qonunining ta’limga tatbiqi munosabati bilan bolalarni o’qishga o’rgatishdagi usullarni to’g’ri qo’llash (ko’rgazmalilik, tarqatib beriladigan topshiriqli qog’ozlar bilan ishlash yo’llarini bilish) usullari takomillashtiriladi.

Bolalarning o’z fikr-taassurotlarini ifodalashlari uchun savol-javob nutqni egallashlariga ko’proq o’rin beriladi. His-tuyg’uli nutq, fikrni ta’sirli ifoda etish, o’qish paytidagi nutq, ertak aytib berishdagi ohang va nutq, hazil-mutoyibadagi nutq uyg’unlashishi, o’quvchilarga zavq-shavq bag’ishlashi lozim.

Bolalarni faollikka o’rgatish uchun ma’nodosh so’zlarni topish o’yinlarini tashkil etish, bunday so’zlarni nutqda o’rinli qo’llashni gap tuzishda esa so’zlar orasidagi bog’lanishga mos turli o’xshatishlar topish kabi ishlar doimiy ravishda o’tkaziladi. Rasmlarga yoki tasviriy vositalarga qarab gap tuzishni

⁴⁴ Q.Shodieva. Nutq o’stirish uslubiyati. Toshkent: “O’qituvchi”, 2002. 5- bet.

gapda so'zlarning tartibiga, ularning bir-biriga bog'lanishiga, so'zlar o'rnini almashtirib, gapni qayta tuzib o'qishda, izchillikka rioya qilish mashqlarini o'tkazishga e'tibor beriladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari “Ona tili va o'qish savodxonligi” darslarida hikoya, ertaklar matnini so'zlab berishda qahramonlar ovozigacha taqlid qila bilish; rasm va narsalarni taqqoslab tasvirlash, sayr, tomosha, o'yin, mehnat haqida hikoya qilish, misollar keltirish, matnda tasvirlangan voqealar haqida xulosalar chiqarish, badiiy matn ustida ishlashga o'rgatish, matnni qismlarga bolib, ular mazmuniga mos sarlavhalar topish, ijodiy rasmlar ishlash kabi jarayonlarda bolalar tafakkur qilishga o'rganadilar.

Bolalarda nutq madaniyatini tarbiyalash uchun og'zaki nutq namunalaridan foydalanish, ularga taqlid qilish, ko'proq yod olishga e'tibor berish mashqlarini o'tkazish tavsiya etiladi. Bolalarga hamisha o'z nutqiga e'tiborli bo'lish, o'rtoqlarining nutqiga odilona baho berishga o'rgatiladi. Kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining yod olish qobiliyatlarini rivojlantirish borasida o'tmishdagi maktablar tarjibasi juda qo'l keladi. Qadimda maktablarda bolalar o'qiganlarini yod olish usullarini o'zlashtirib olganliklari uchun ularning xotiralari yaxshi bo'lganligi ma'lumdur. Shularni hisobga olib, o'quv dasturida yodlash uchun 12-14 ta she'r namunalari berildi. Ular ham ta'limiy, ham tarbiyaviy ahamiyatga egadir. She'rni yoddan aytishda ifodalilikka, nutq odobiga rioya qilish, shoshilmay, yoqimli ovozda o'qish talab etiladi.

O'qituvchi “Ona tili va o'qish savodxonligi” darslarida o'z nutqining bolalarga qanday ta'sir etayotganini kuzatishi, tushunarli va qiziqarli bo'lganini hisobga olishi kerak. Agar bolalar darsda e'tiborsiz o'tirsalar, demak, o'qituvchi nutqining ta'sir kuchi sust. U o'z nutqini hamma bolalarga, goho ayrim bolalarning xulq-atvoriga qaratgan holda boshqarishi, qiziqarli misollar aytishi, o'quvchilar e'tiborini tortib, o'rinli imo-ishoralar ishlatishi, qo'lni besabab harakatlantirmasligi, bir nuqtaga qarab emas, balki sinf jamoasining diqqatini tortgan holda gapirishi kerak.

“Ona tili va o'qish savodxonligi” darslarida ko'pincha obrazli nutq asosidagi suhbat, savol-javob kabi usullardan foydalaniladi. Tilimizning lug'at boyligi tarkibida yorqin, ifodali nutqni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan hamma vositalar mavjud. So'zlarni ko'chma ma'noda ishlatish imkoniyati va buning natijasida so'zlarning ko'p ma'no kasb etishi lug'atimizning yanada boyishiga imkon beradi.

Bola nutqining taraqqiyotini aniqlash yuzasidan o'tkazilgan tajribalar dastlab so'zlarning vujudga kelishi va shu asosda dastlabki umumiy tushunchalarning paydo bo'lib, shakllanishini ko'rsatadi.

“Ona tili va o'qish savodxonligi” darslarida xilma-xil usullarni qo'llash bola uchun qiziqarlidir. Jumladan, ovozni saqlay bilish. O'qituvchi bu ishga jiddiy e'tibor berishi, bunda o'zi namuna bo'lishi zarur.

Bolalarning nutqini o'stirishda ikki asosiy talabni hisobga olish lozim: og'zaki nutqdagi izchillik, fikrlash, ifodalilik, pauza (to'xtam), temp (sur'at). Yozma nutqda

og'zaki nutq asosida hosil bo'lgan bilim-malaka va tushunchalarning uzviyligini ta'minlash. Umumiy o'rta ta'limning Milliy o'quv dasturi talablariga ko'ra o'quvchilar erkin fikrlashga o'rganishlari lozim. Fikrlash esa bolada darrov hosil bo'lmaydigan jarayon bo'lib, uni yuzaga chiqarish uchun rejali ish olib borish lozim.

Fikrni rejali ifodalash nutq o'stirish ishlarida ayniqsa, muhim ahamiyat kasb etadi. Reja tuzishni o'quvchilari birinchi sinfdanoq mashq qilganlari uchun ma'lum ko'nikmaga ega ekanliklarini hisobga olib, ikkinchi sinfda bu ishni tez-tez takrorlash maqsadga muvofiqdir. Mazkur sinfda ham reja tuzish ishlariga o'qituvchi rahbarlik qilishi va o'quvchilarda mas'uliyatni sezish hissini yuzaga keltirishi kerak. Reja darak, so'roq, ba'zan atov gap shaklida ham tuziladi. Reja asosida bayon qilingan matn tahlili o'quvchilarga tushunarli bo'ladi

Boshlang'ich sinf "Ona tili va o'qish savodxonligi" darsliklarida berilgan matnlar o'quvchilarining nutqining ravon bo'lishiga, nutqdagi izchillik, fikrlash, ifodalilikning namoyon bo'lishiga e'tibor qaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

4. Mirziyoev Sh.M. Milliy o'zligimiz va mustaqil davlatchiligimiz timsoli // O'zbek tiliga davlat tili maqomi berilganining o'ttiz yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutq // Xalq so'zi. – Toshkent, 2019 yil 22 oktyabr. – № 218. – B. 1-4.
5. Azimova I.A. Ona tili ta'limida lisoniy malakani rivojlantirishning psixolingvistik asosi.//“Global ta'lim va milliy metodika taraqqiyoti” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent: O'TAU, 2019, 20-aprel. 219-bet.
6. Qosimova K., Matjonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi.
7. Buyurtma. "5 yoshdan 12 yoshgacha bo'lgan bolalarda kognitiv qobiliyatlarni yaxshilash", Moskva - Voronej, 1999.
8. Rohatoy Safarova, Muhayyo Inoyatova. Smart darslik g'oyasi muallifi: Pedagogika fanlari nomzodi Dadajon Sayfurov. Alifbe 1-sinf [Matn] : darslik.Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2021.